

באופן בולט ומודגש, לקולו של "התמון הבוחר", מאבק זה על קולו של הבוחר כיוון והכתיב רבות מפעולותיהן. הופעת התמון הבוחר גם חוללה שינוי ראדיקאלי בתרבות הפוליטית של התנועה הציונית: התעמולה הפכה חשובה ומרכזית יותר מן האידיאולוגיה. אי-אפשר אפוא להצטמצם בבחינת התפתחות הארגונית של מפלגות ותנועות נוער בין ארץ-ישראל לפולין, אלא יש צורך לבחון את הקשרים בין התרבויות הפוליטיות באופן כולל ואת יחסי-הגומלין בין הרחוב בפולין לבין היישוב בארץ.

מרכזיותה של פולין

לאחר גאות קצרה ושפל עמוק שהיו תוצאותיה של "העלייה הרביעית" (אופנהיים, תשמ"ב; Mendelson, 1981) החלה התאוששותה של התנועה הציונית בפולין, התאוששות שהפכה אותה לתנועה עממית גדולה מבחינה דמוגרפית וחברתית. התנאים האובייקטיביים בפולין היו הרקע והזירה להתפתחות זאת. האוכלוסייה היהודית מנתה כ-2.7 מיליון נפש בשנת 1931 ו-3.35 מיליון ב-1939. היהודים נהנו מחופש פעולה פוליטית שלא נפגעה גם מהאנטישמיות הממלכתית, החופש הפוליטי והציבורי ברפובליקה הפולנית (מנדלסון, 1912: 1-17; דיוויס, 1981: 240-266) חולל בחברה היהודית תהליכים אינטנסיביים של פוליטיזאציה, שהיתה ללא ספק מן המאפיינים המרכזיים והבולטים של המודרניזאציה של החברה היהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם.⁴ התאוששותה של התנועה הציונית בפולין באה גם על רקע השינוי במצב הפוליטי והכלכלי בארץ-ישראל בראשית שנות השלושים (1926-1935) — שנות "העלייה החמישית" — מזה והחרפת מצבם של יהודי פולין כתוצאה מן האנטישמיות העממית והממלכתית בימי פילסודסקי, וביתר תוקף בימי יורשיו (מלצר, תשמ"ב)⁵. בציבוריות היהודית התנהל עתה מאבק חריף על חלוקת רשויות העלייה (הסרטיפיקאטים) לארץ-ישראל תוך השמעת טענות חריפות בדבר קיפוח ושחיתות. המאבק בין המפלגות הציוניות והמפלגות האנטי-ציוניות מזה, והמאבק בתוך התנועה הציונית מזה, בעיקר אחרי תופעתה של המפלגה הרביזיוניסטית למן 1925 ככוח פוליטי וציבורי עולה ומתחזק שמרכזו ומקור יניקתו בפולין, היו גם הגורמים להתעוררות הפוליטית וגם תוצאה שלה. אין ספק בדבר שהעובדה שיהודי פולין היו מעורבים באופן מתמיד במערכות בחירות שונות — למן הבחירות ל"סיים" הפולני ועד הבחירות למוסדות הקהילה⁶ — אפשרה להם ליצור אפיק פעולה פוליטיים-מפלגתיים מגוונים ו"לתרגל" חיים פוליטיים באינטנסיביות רבה.

פולין היתה המקור המרכזי של העלייה לארץ-ישראל לכל סוגיה ורבידה בין השנים 1919 ל-1942 עלו ממנה לארץ כ-140 אלף עולים (כ-40% מן העלייה ה"ליגאלית" לארץ), ועלייה זאת עיצבה במידה רבה את דמות דיוקנו החברתי והתרבותי של היישוב. המאבק הפוליטי בפולין קבע אפוא לא במעט את זהותם ושייכותם האידיאולוגית והפוליטית של העולים, וכתוצאה מכך קבע גם את המבנה הסוצי-פוליטי והסוצי-תרבותי שלה. כדי לשלוט ולווסת את העלייה נזקקו המפלגות להגמוניה ברחוב הציוני בפולין, ולכן ניתן לומר כי דיוקנו של היישוב בארץ-ישראל נקבע במידה רבה על-ידי המאבק הפוליטי בפולין של שנות השלושים. סיבה ומסובב נכרכו בסוגיה זו בצורה הדוקה ביותר. "בימינו האלוהים הוא עם אלה שיש להם שקלים רבים" כתב דוד בן-גוריון למארק יארבלום מווארשה ב-15.6.1933 והוסיף: "בלעדיהם אין שום ישע במעשה להטים" (בן-גוריון, 1974: 312). בלי נצחון בבחירות, כתב בפסח, לא ניתן יהיה

תגובות

יעקב שביט

ארץ-ישראל ופולין כמערכת פוליטית משולבת

הערה לעניין המאבק על ארץ-ישראל בפולין, הופעתו של "התמון הבוחר" וראשיתה של מלחמת-הבחירות המודרנית בתנועה הציונית 1931-1935¹

מבוא

במאמר זה כוונתי להציע תיקון והשלמה למודל המקובל של תיאור היישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופת המנדט כמערכת פוליטית, ואגב כך להצביע על כמה מן התכונות של מערכת פוליטית זו שלא ניתנה להן תשומת-לב מספיקה. המודל המקובל רואה ביישוב מערכת פוליטית סגורה — כלומר, מערכת פוליטית בעלת תחומים טריטוריאליים-מינהליים מוגדרים, המקיימת יחסי-גומלין עם מערכות פוליטיות נוספות הפועלות בתוך אותה טריטוריה. (שלטונות המנדט הבריטי והחברה הערבית-הפלסטינית). אין פירוש הדבר שהמודל אינו לוקה בחשבון את זיקתו העמוקה של היישוב לתפוצה היהודית — כעורף וכמקור למשאבים דימוגרפיים וחומריים — ולתנועה הציונית המאורגנת (ההסתדרות הציונית). אולם בעיקרו של דבר הוא מתמקד בסוגיות של השפעות העלייה ויבוא התון והפיקוח עליהן, ובהיבט הארגוני-פורמאלי של הזיקה בין הארץ לתפוצות².

טענתי היא, כי נקודת-ראות פלשתניזנטרית מעין זו מתעלמת ממערכת-היחסים ההטרונומית, שהתקיימה בין היישוב לבין התפוצות בשנות העשרים והשלושים — בעיקר בין היישוב לבין הציבוריות היהודית הגדולה בפולין — ומהשפעתה של מערכת יחסים זאת על תופעות והיבטים שונים בתולדות היישוב ובדפוסי התפתחותו. היישוב היהודי לא היה יישוב אוטונומי ו"סגור", שהתפתחותו קשורה ותלויה אך ורק בגסיבות המיוחדות של ארץ-ישראל המנדטורית; התפתחותו של היישוב נקבעה ועוצבה לא במעט על-ידי התהליכים שעברה הציבוריות היהודית בגולה (במקרה הנדון כאן בפולין העצמאית), ולא רק בשל השפעתם של אלה על קצב ההגירה ואופייה הסוצי-תרבותי והכלכלי. היישוב היהודי בארץ והציבוריות היהודית-הציונית בפולין היו למעשה כשני איברים (elements) ברב-מערכת פוליטית (Political polysystem) אחת³. המבנה הפורמאלי של התנועה הציונית — כלומר העובדה שהשלטה בהסתדרות הציונית נקבעה כתוצאה ממאבק בחירות בין מפלגות פוליטיות, שהתרחש בעת ובעונה אחת במרכזים הציוניים השונים — הוא שיצר את המסגרת הפוליטית הזאת של הרב-מערכת ואת כללי המשחק שלה, ועיצב הרבה ממרכיביה ומדפוסי פעולתה. הגמוניה פוליטית ביישוב לא היתה מספיקה כדי לשלוט במוסדות התנועה הציונית, שניהלו את המדיניות הציונית בארץ, ולא היתה גם תנאי מספיק להבטחת ההגמוניה בתנועה הציונית.

ההתפתחות החשובה במערכת זו אירעה בשנות השלושים. אז הפכה התנועה הציונית ל"תנועת עם" (או "תנועת המון"), והתפתחות זאת חייבה מצידה היערכות פוליטית — כמו גם ארגונית ואידיאולוגית חדשה. המפלגות הציוניות הראשיות נזקקו מעתה,

לפקח על העלייה; ובלי שליטה על ארגון העלייה יהיה קשה להשיג נצחון בבחירות. התמונים מצביעים למי שיכול להבטיח להם עלייה לארץ-ישראל והם (התמונים) "באים אלינו מפני שנראה להם, כי אנו הצינור לעלייה. אם אנו לא נהיה אותו הצינור — ינתרו למקום אחר. הרעיונות שלנו משכו את הנוער בשנים הקודמות, כרגע יש גורם אחר לגמרי: העלייה. ואלה ילכו לאותו המקום, ששם תהיה הקונטר-רולה על העלייה" (בן-גוריון, 1971: 661).

הרטיפיקאטים ושקלים

רשיון העלייה עמד אפוא במוקד החיים הצינוריים בתקופה זאת, ונכרך באופן גלוי וסמוי כאחד בשקל הצינורי. את אופייה של ההתארגנות הפוליטית סביב השגת הרשיונות וחלוקתם, ואת הקשר בין הרטיפיקאטים לשקלים תיאר באופן בוטה ד"ר ורנר סנטור, מנהל מחלקת העלייה של הסוכנות, במכתב ליושב-ראש הנהלת הסוכנות דאז, דוד בן-גוריון, מה-8.5.1936:

היהודי תרצה לעלות לארץ כיום, מוכרח לפנות למוסד המתווך בינו ובין המשרד הא"י. בצדק דרשנו ממשלת המנדט שהיא תשאיר בידנו את בחירת העולים ואת חלוקת הרשיונות. לשם כך נוצרו המשרדים הא"י אשר להתחזקתם הוציאה הנהלת הסוכנות במשך 16 שנה סכומים גדולים מאד ואשר רק בשנים האחרונות החלו לכסות את הוצאותיהם מכספי ההכנסות. אולם השיטה הנוכחית הביאה לריבוי הארגונים מסביב המשרדים הא"י וגרמה להגדלת ההוצאות. החיים הציבוריים התפלגו יותר ויותר, ומטעמים אובייקטיביים, שאפרט להלן, התחזקה התחרות בין המפלגות וגדל גם הצורך להקים ולהחזיק אפרטים. ההוצאות גדלו גם הן. אם לשם השגת רשיון היה העולה זקוק לתיווך ותלוי בהשתייכות לאיזו מפלגה או הסתדרות חלוצית או לארגון בעלי מלאכה, הרי היה עליו גם לשלם בעד זה. התשלום הזה לא יכול היה להחשב לדמי חבר רגילים כפי שמשלמים חברים באגודות שונות באירופה המזרחית. התנועה שאפה להתרחב כי מספר הרשיונות המיועדים להם הם בהתאם למספר חבריה, היא היתה זקוקה, איפוא, לאפרט גדול, לכספים להוצאות נסיעה של מדריכים ומפקחים. המקור שממנו נשאבו הכספים הדרושים היו, כמובן, אותם המועמדים, שבעזרת המפלגה וההסתדרות החלוציות או הארגון הסיגו (צ"ל, השיגו) רשיון עליה, באופן כזה הקשר בין קבלת הרשיון והאינטרס הכספי של המפלגה. המלחמה לרשיונות אינה מכוונת אך ורק להעלאת מספר מכסימי של אנשים מתאימים מסוג מסויים ומהסתדרות זו או אחרת, היא אינה מתנהלת אך ורק לשם פרסטיג' והשפעה ברחוב היהודי. כוונת המלחמה מסביב לרשיון העלייה התגלתה במקרים רבים בצורה הזולה ביותר, דהיינו — לשם השגת כספים לקיום המפלגה, לקיומה של ההסתדרות החלוצית או הארגון. מהלך הדברים מסביב לבחירות לקונגרס הי"ט בקיץ שעבר ידוע לכל. מפלגות שונות מכרו רשיונות באופן ישיר ובעקיפין וקנו בעד הכספים שקיבלו שקלים כדי לממן את מלחמת הבחירות. השקלים חולקו בין הבוחרים שכמובן הצביעו בעדם, ומובן, כי בוחרים אלה הם המשפיעים על הרכב הוועדות בא"י, הואיל והדבר תלוי בחוצאות הבחירות בכל ארץ (מכון ז'בוטינסקי 74/10: "הקורפורציה מסביב לשיטת העלייה הסוכנותית", תל-אביב, 17 בפברואר 1937).

הנתונים המתייחסים לרכישת השקלים ולתוצאות ההצבעות בבחירות לקונגרסים הצינוריים של השנים 1931, 1933 ו-1935 מלמדים גם הם במפורש על היקף גידולה הדימוגרפי של התנועה הצינורית בה ועל משקלה בתוך התנועה הצינורית כולה. בבחירות לקונגרס הי"ז ב-1931 הצביעו 283,230 בוחרים, מתוכם 72,550 בפולין ו-59,756 בשתי הגאליציות. גוש העבודה (אחוד פוע"צ וההתאחדות) קיבל 37,789 קולות בפולין ובגאליציה המזרחית והמערבית (מתוך זה 22,487 בפולין גופה) ו-18,513 קולות בארץ-ישראל. הרביוניסטים קיבלו בפולין ובשתי הגאליציות 29,985 קולות, מזה בפולין 20,496 ו-5,024 בארץ-ישראל. בבחירות לקונגרס הצינורי הי"ח ב-1933, שבהן קיבל גוש העבודה 123,913 קולות בפולין ובשתי הגאליציות מתוך זה 91,055 קולות בפולין גופה, ובארץ-ישראל קיבלו 20,584 קולות. הרביוניסטים קיבלו 74,730 קולות בפולין ובשתי הגאליציות (מתוכם 48,871 בפולין) ו-6,888 קולות בארץ-ישראל. בבחירות המכריעות הללו של שנת 1933 הצביעו סך הכל 535,113 מצביעים, מתוכם 214,398 בפולין גופה ו-318,842 יחד עם שתי הגאליציות ו-59,564 בארץ-ישראל (תוצאות הבחירות לקונגרס הי"ח, פרג, תרצ"ג, דין וחשבון, (ארכיון מפא"י תיק 602/18). תנועת העבודה עלתה באופן כללי מ-75,801 קולות ל-226,058 קולות, כשיותר ממחצית הקולות הנוספים באים מפולין וגם רוב הגידול הרביוניסטי (למעלה משני שלישי) היה בפולין. עליית מרכזיותה של פולין מתבטרת גם מן העובדה שארץ-ישראל שלחה לקונגרס הי"ז 39 צירים ופולין 33 צירים, הנה לקונגרס הי"ח שלחה ארץ-ישראל רק 50 צירים ואילו פולין 87 צירים⁷, ויחד עם שתי הגאליציות 131 צירים.

בהקשר זה יש עוד לזכור, כי תפוצת השקלים בשנת בחירות היתה גדולה בהרבה מתפוצתם בשנים רגילות (בשנת 1933, למשל, נמכרו בארץ-ישראל כ-70,000 שקלים לעומת כ-8,800 שנמכרו בשנת 1932 ופער גדול דומה היה גם בארצות אחרות ובכלל זה בפולין)⁸. לא רק המעורבות הפוליטית והמתח האידיאולוגי גרמו להפרש גדול במכירת השקלים, אלא גם פעילותן הארגונית הגדולה של המפלגות בכל הקשור להפצת השקלים בשנת בחירות, שהעניקו לרוכשיהם את זכות הבחירה לקונגרס. עוד יש לזכור, שלא היה די ברכישת השקל עצמה, שכן רבים מרוכשיו לא מימשו את זכותם להצביע. מכאן הפער בין מספר השקלים שהופצו לבין מספר הבוחרים. פער זה תבע מן המפלגות גם מאמץ ארגוני גדול במטרה להביא את רוכשי השקל לקלפי. במצב זה היה יתרון למפלגות שהיו להן ארגוני-נוער חזקים וסניפים רבים, שהפכו לעמוד השדרה של המערכת הארגונית הזאת.

המעבר לשיטת השקל האחד, שהונהגה למן הקונגרס הצינורי הטי"ו בשנת 1927, הביאה אכן לדמוקראטיזציה של התנועה. אם קודם לכן הופצו השקלים ונמכרו בידי איגודי שוקלים ארציים, הרי מעתה היתה להלכת רכישת השקל עניינו של הרוכש בלבד; לכאורה הקנתה השיטה את היתרון לבעלי המוטיבציה האידיאולוגית או למי שהיה באפשרותו לרכוש שקל, אך למעשה הוענק יתרון תיאורטי לבעלי הארגון היעיל יותר. התוצאה היתה לכן פוליטיזציה חריפה של רכישת השקלים; המפלגות היריבות נזקקו למשאבים כספיים ולכלים ארגוניים כדי לממן את מסע הרכישות ועסקו בתעמולה אינטנסיבית בעניין זה⁹. היה גם צד כספי סמוי לעניין זה, שכן חלק מהשקלים נרכשו ב"קנייה מאורגנת" והופצו על-ידי עסקני המפלגות בין בוחריהן. מחירו של השקל בפולין היה 1.3 זלוטי (כשני שילינג), סכום שהיה עול כלכלי קשה על לא מעט מן המצביעים¹⁰.

ב־8.10.1938 דיווח בן-גוריון לאליעזר קפלן על ויכוח שניהל בלונדון עם שלמה יעקבי, מראשי התנועה הרביזיוניסטית ומעוררו הקרובים של ז'בוטינסקי. יעקבי הציג את התביעה הרביזיוניסטית שהסתדרות הציונית תבטל את שיטת השקלים משום שרכישת השקל מונעת את הפיכתה של התנועה הציונית לתנועה עממית. בן-גוריון השיב לו על כך כי "ההמון שלנו עוד יותר דל (גם) כל שאר המפלגות פונות להמון. אין לכם מונופולין על דלות" (בן-גוריון, 1982: 310). אבל גם בן-גוריון עצמו היה מודע היטב לעובדה שלחברי ההכשרות ולמחוסרי העבודה או לבנים למשפחות דלות-אמצעים אין אפשרות לרכוש את השקל בכוחות עצמם, והירבה לכתוב כנגד זאת על סכומי-העתק, לטענתו, שקיבלו הרביזיוניסטים מתומכים עשירים כדי לממן את הבחירות (בשנת 1933 דיבר על סכום של 85,000 ולוטים המופקדים בבנק לזכות הרביזיוניסטים). לכן ניסה ליצור כבר בקיץ 1933 קרו לרכישת שקלים, ואיגרותיו משנה זאת מלאות פרטים ופרטי-פרטים על המאמצים הארגוניים שהשקיע בארגון רכישת השקלים עבור חברי ההכשרות (בפולין עצמה היו כ-5000 חברי הכשרות שלשם רכישת שקלים עבורם היה צורך ב-300 לא"י). קשה לדעת כמה שקלים נרכשו בשנים 1935–1939 באופן אינדיוידואלי, וכמה מתוכם נרכשו באופן מאורגן וחולקו למצביעים פוטנציאליים, ולא פחות מכך אין בידינו נתונים מה היו מקורות המימון השונים של הפצת השקלים על-ידי הוועדות המפלגתיות המיוחדות שהוקמו ופעלו בעניין זה. (ראה למשל יומן ועדת השקל המרכזית. ארכיון מפא"י, חטיבת 2, תיק 602/18). אולם הנתונים הקיימים והפולמוס בעניין זה מלמדים באופן ברור, ששוקל השקל והמצביע בבחירות לקונגרס הציוני בפולין הפך לגורם מכריע בקביעת הרכב הכוחות הפוליטיים בהסתדרות הציונית, וממילא הגורם המשפיע גם בקביעת המדיניות הציונית בארץ-ישראל, וכתוצאה מכך בעיצוב דמותה של החברה הישובית.

ארץ-ישראל ופולין — מערכת הקשרים

קיומה של פולין וארץ-ישראל כשתי מערכות פוליטיות בתוך רבי-מערכת פוליטית לא נפגע מן המרחק הגיאוגרפי, והקשר ביניהם היה הדוק ואינטנסיבי, ובא לידי ביטוי לא רק בתנועת העלייה (והירידה) ובקשר הפורמאלי. הקשר הפיסי היה קל יחסית: ההפלגה מארץ-ישראל לגמלי הים השחור (ומשם ברכבת לערי פולין) ארכה כעשרה ימים, ולמן שנת 1937 הופעל קשר אווירי סדיר מגמל התעופה לוד והטיסה לדרום פולין ארכה יומיים. קשר המכתבים היה כמובן אינטנסיבי ביותר. ספרות התעמולה בהיקף גדול גשלה אף היא מארץ-ישראל לפולין, בעיקר ערב הבחירות. העיתונות הארצישראלית דיווחה הרבה על המתרחש בפולין וכן להיפך, ועשרות רבות של שליחים ארץ-ישראלים ישבו ישיבת קבע בפולין או באו אליה לתקופות קצרות יותר. אין צורך לומר כי במישור החווייתי והרגשי, לבד מזה האידיאולוגי, היה קיים גם כן קשר עמוק ואינטנסיבי משני הצדדים.

אחת התוצאות של הקשר האינטנסיבי הזה ומשמעותו הפוליטית היתה שארץ-ישראל הפכה מ"תכלית כשלעצמה" לנושא של תעמולה במערכת הבחירות הפכו הישגי התנועה בארץ-ישראל ל"קלף" במאבק התעמולתי; הבוחרים נקראו להצביע עבור מי שתורם יותר לבניין הארץ ולהתגבשות הציונית במונחים ציוריים "רחבים" ו"כלליים". בעקבות כל אלה כפי שנראה היה גם צורך לשנות את סגנון התעמולה ואת תוכנה כדי להתאימו לאופי של הנמענים החדשים. דומה כי העובדה שאירועים שונים שאירעו בארץ-ישראל

(בעיקר סכסוכי עבודה והתנגשויות על רקע פוליטי) חרגו בהרבה מן המימד הארצישראלי המצומצם והמוגבל שלתם וקיבלו תהודה רחבה ביותר, מלמדת שהם שימשו אמצעים תעמולה במאבק על נפשו ועל קולו של הבוחר היהודי בפולין, המרוחק מן ההתרחשויות בארץ-ישראל. סיסמאות-קרב פוליטיות (political battle slogans) רווחות ולוחטות כמו "פאשיזם" ו"בולשביזם", "היטלריזם" ו"דיקטטורה אדומה" וכדומה, נועדו בעיקרם של דבר לאזונו של הבוחר היהודי בפולין, שקומוניזם ופאשיזם היו עבורו ממשויות פוליטיות קונקרטיות יותר מאשר עבור הבוחר בארץ-ישראל.

החברה הפוליטית בארץ-ישראל היתה קטנה ואינטימית ביחס, והתנאים האובייקטיביים לא אפשרו ניהול של פוליטיקה המונית. לא היו בארץ-ישראל כיכרות ורחובות שאפשר היה לכנס בהם המונים ואי-אפשר היה לנהל מסעות תעמולה ובחירות בהיקף גדול. לא כן הדבר בפולין: שם היו ההמונים ושם היו למעלה מ-600 ערים ועיירות גדולות שאפשר היה לגסוע ביניהן ברכבת — ואפילו באווירון. והיו אולמות גדולים שבהם אפשר היה לכנס אסיפות-עם ולהקהיל קהל רב ולקיים תהלוכות ומצעדים. הציבור היהודי בפולין היה "אמורפי" יותר מן הציבור היהודי בארץ-ישראל, מאורגן פחות במערכות פוליטיות-חברתיות בעלות אופי ריכוזי המעניקות תגמולים חברתיים כמו בארץ-ישראל. לפיכך גם היה הציבור היהודי בפולין נתון יותר להשפעתה של "הפוליטיקה הצרופה" על סיסמאותיה והליטורגיה שלה (מוסס, 1976: 38–57), הרבה בהשפעת התרבות הפוליטית של הרחוב הפוליטי הפולני.

קשה אפוא לתאר בשנות השלושים מצב, שבו למפלגה פוליטית אחת יש הגמוניה בארץ-ישראל ולשנייה, יריבתה, הגמוניה בפולין — וזאת משום ששתי המערכות הפוליטיות הציבוריות-הציוניות הללו היו קשורות זו בזו ותלויות זו בזו. ואכן, כשהתברר לתנועה הרביזיוניסטית שעלייתה בפולין נבלמה הביא הדבר בין שאר הגורמים, לפרישתה מן ההסתדרות הציונית ולהקמתה של הסתדרות ציונית נפרדת. קשה לשער מצב, שבו מפא"י מקיימת דומינאנטיות ביישוב ובהסתדרות הציונית, אילו השיגו הרביזיוניסטים רוב בפולין וכתוצאה מכך זוכים להשפעה מכרעת בקונגרס הציוני. מכל מקום, מאיוז בקודת ראות שלא נתבונן במבנה המערכת הפוליטית של היישוב, הרי אין ספק שמפא"י לא היתה יכולה להיות מפלגת הציור של המערכת הפלוראליסטית הזאת, או הגורם הדומינאנטי והמכריע בה, בלי זכייתה החד-משמעית בבחירות לקונגרסים הציוניים בשנים 1933 ו-1935. ומתוך שתי מערכות בחירות אלו — בעיקר בבחירות הגורליות והסוערות של קיץ 1933 — נוצרה והובטחה ההגמוניה שלה בתנועה הציונית וביישוב.

"יהודי הרחוב" ו"קסם ההמון"

לא נעלמה ממנהיגי התנועה הציונית העובדה שהתאוששותה של התנועה הציונית בראשית שנות השלושים הפכה את פולין לזירת מרכזית ולמוקד ההכרעה הפוליטית. "הנעלם הגדול היא פולניה", קבע בן-גוריון במרכז מפא"י ב-15.3.1933, ולכן השאלה המכרעת היתה בעיניו, לאן ייטו ההמונים בבחירות? (בן-גוריון, 1971: 587). בן-גוריון הוצרך לשוב ולגסות לשכנע את חבריו הספקנים במפלגה שהמערכת המכרעת על ההגמוניה בציונות — ולפי תפישתו על גורלה — תתנהל מחוץ לגבולות ארץ-ישראל. עבור רבים מחבריו נתפסה פעילות במערכת בחירות המתנהלת בגולה כצורה של "עבודת ההווה" (Gegenwartsarbeit) שיש לה כמובן אופי שלילי לחלוטין. להחלטתו להעמיד עצמו

העיקריים שבו השתמשו הנאציים, הכולשביקים, הפאשיסטים — כלומר, כל תנועות ההמונים המצליחות של זמננו — אין אני יכול להתגבר על הרגשה זו של משהו בלתי-נעים ובעצם — של אי-כבוד, ונראה הדבר כי לא אצליח הרבה, בשום אופן, בהנהגת של תנועות המוניות. את האמונה הנאיבית של האדם הסבור, מתוך סוגסטיה עצמית, כי הוא יחיד ואין שני ופעולתו יחידה ואין שניה לה לנחיצות ולכוח — אין אני יכול לטעת בלבי, ואנכי מתפלא פעם בפעם מחדש בראותי כי אמונה זו מצאה לה פה או שם מאליה דרך לסוגסטיה על האחרים" (ארלוזורוב, תרצ"ד: 2, 264).

ניתוח וציור מבריק, ססגוני (וטראגי בלי משים) של התרבות הפוליטית הציונית בפולין שרטט נחום סוקולוב, נשיאה באותם הימים של ההסתדרות הציונית, ברשמי-המסע שלו "מסע בפולניה בשנת תרצ"ד". התמונה שצייר היתה זו של תרבות פוליטית "מלאכה-חית", המנהלת פוליטיקה דמונית השקועה בהזיות כחיקוי לתרבות הפוליטית הסובבת. את עיקר האשמה תלה סוקולוב ברביזיוניזם, אבל סבר שלא הוא יצר את התרבות הפוליטית הזאת, אלא צמח מתוכה, ינק ממנה וגדל ושגשג מתוכה:

וכך נתחוויר לי שהחורבן, שנגרם כאן בלי ספק על ידי הרביזיוניסטים, אינו חזיון פתולוגי בודד, ומסוגר בתוך עצמו, אלא תופעת לוואי ותולדה מחוייבת של ההימון ("ה"א חרוקה), של הפרחת שמועות-שוא והפתעות של הדיוט והמדנה (ברוח האמריקניות של politicians) יתירה, אלמלא לא הוכשרה הקרקע לכך, לא היה בא הרביזיוניזמוס לעולם (סוקולוב, תשכ"א: 246).

סוקולוב ראה את הרביזיוניזם כהלך-רוח יותר מאשר כאידיאולוגיה וכפרוגרמה; הלך-רוח של דקאדנס פוליטי, האופייני לאנשים, כדבריו, "הקולטים מתוך תאוות-רעב עצומה ומתוך תאבון היאוש של קורי הדמיון, ותולים בו תקוות גאולה ותיקון העו-לם". היאוש הזה, המשיך, מנוצל על ידי פוליטיקאים דמגוגים העורכים מסעות-ברק על-פני ערי פולין ועיירותיה, מבטיחים הבטחות-סרק בדמאגוגיה בעל פה ובכתב "לפי דוגמת אמריקה". אפילו כשלוך הרביזיוניזם ב-1933 לא שכנע אותו שהוא לא יצליח לנצל את התרבות הפוליטית ואת המצוקה האובייקטיבית האקוטית של יהודי פולין כדי להגיע לשלטון בתנועה הציונית (ובסיוע ישיר ועקיף של שלטונות פולין החדשים) בשנת 1935.

כאמור, מי שהסיק את המסקנות ולא נרתע מלונק לתוך המים הצוננים של התרבות הפוליטית החדשה היה דוד בן-גוריון. הוא הבין כבר ב-1932, שהעובדה שנקודת-הכובד של הפוליטיקה הציונית היא פולין מתבטאת גם בירידת "הרמת התרבותית" של העולים-העובדים בארץ-ישראל ושל חברי ההסתדרות. אבל הוא לא הסתפק, כמו ברל כצנלסון, בקינה על העובדה ש"רוב הציבור אינו מכיר את מקורות התנועה" (בן-גוריון, 1982: 182) אלא היה מוכן, לצורך הנצחון הפוליטי, שנראה לו הכרחי וגורלי לעתיד הציונות, לדבר "בלשון עממית". אכן, הסכים, "הנוער העממי שממנו יונק החלוץ הנוכחי רמתו התרבותית בשנים האחרונות" (בן-גוריון, ממעמד לעם, 1974: 93) אבל אין הדבר צריך להביא להתנכרות או ללגלוג על העממיות או לקונן על שקיעה אידיאולוגית ועל "הסתגלות לאלמנטים נחשלים" (שם: 181). "יש במלחמתנו הפעם בקונגרס", הוא כותב ב-13.5.1933, "בכל ארץ וארץ, וביחוד כאן בפולין, מלחמת-גורל לתנועת הפועלים ולציונות. אפשר שהחוגים בעלי האוריינטציה האידיאולוגית בארץ לא יראו במערכת

בראש מערכת הבחירות בפולין כמשקל-נגד למסע התעמולה של ראשי הצה"ר היתה השפעה מכרעת על נצחונת של מפא"י.

גם ז'בוטינסקי היה מודע לעובדה שכוחה של מפלגתו יכול לנבוע רק מהשפעתה הגוברת ברחוב היהודי בפולין. כאשר הזמין את אבי"א אחימאיר ב-12.11.1935, לבוא להצטרף לנשיאות ההסתדרות הציונית החדשה בווארשה, כתב לו, כי "רק בפולניה יש לנו כוח עצום ברחוב היהודי, כוח אשר באם יווסף עליו הפרסטיז'ה של מוסד עולמי, לא תוכל להתחרות בו שום מפלגה או תנועה אחרת; וזה יכפר במידה רבה על חולשותינו בלונדון ובירושלים" (ז'בוטינסקי, מכתבים: 25—25). הבטחון בנצחון בבחירות 1933 היה נחלת כל הרביזיוניסטים, ומכאן מפח-הנפש הגדול מן הכשלוך ותליתו ב"עלילת הדם" בעקבות רצח ארלוזורוב "ערב הבחירות. לראשי מפלגות הפועלים ועסקניה היה קשה להשתחרר מן התפיסות האליטיסטיות והפולשתינוצנטריות שלהם ו"לרדת אל העם" — דבר שהיה קל הרבה יותר לרביזיוניזם, שבתפיסת עולמו הפוליטית והתרבותית הגדיר והציג את עצמו כ"תנועה עממית" המייצגת את "היהודי הפשוט" ונותנת לו ביטוי, בעוד שתנועת העבודה נתפסה על-ידו כתנועה אליטיסטית המנותקת מהמוני-העם, מתנכרת להם ואף "מנצלת" אותם לשם מימוש השאיפות הפוליטיות והסוציאליות הצרות שלה. בקריאה "ללכת אל העם" בשנות השלושים כדי "לכבוש את ההמונים" לא היה הפופוליזם של המאה הקודמת, ואפילו של העשור הקודם. פירושה עכשיו היה "הליכה אל העם" מתוך שיקול פוליטי ואלקטוראלי מפורכ.

וכך, בעוד שיוסף שפרינצק, למשל, קובע בפסימיות במועצת מפא"י, ביולי 1932, כי "אני מאמין שהרכבה של היהדות הוא כזה שהיא תיגרר אחרינו. נחוצים עוד שני דורות לשם כך", מחזיק בן-גוריון בדעה נחרצת, כי אפשר ואפשר "לכבוש את ההמונים" לתנועת העבודה, דבר שיחייב כמובן להתאים את סגנון המאבק הפוליטי למציאות החדשה כדי להעביר את המסר הרעיוני להמונים, אמר, "יש לסגל את הסגנון למחנה שמדברים אליו. יש להגיד שאנו רוצים להשמיע, אולם בשפה המובנת להם" (הבחירות לקונגרס הציוני הי"ח / ועדות ומצעים ארכיון מפא"י תיק 602/18: 10). אין ספק שהוא, יותר מכל מנהיג ועסקן אחר בתנועתו, הבין את המצב החדש ולא נרתע מלהסיק את המסקנות הגדרשות ממנו.

נקודת-מבט מרוחקת יותר היתה לחיים ארלוזורוב, במכתב שכתב לאשתו, ב-28 במאי 1933, הוא מעיר כמה הערות מעניינות על הפסיכולוגיה הקולקטיבית של ההמון היהודי, שבו נפגש בעת מסעו הקצר בפולין. מצד אחד יש במכתב ניתוח סוציו-תרבותי חריף, ומצד שני יש בו רתיעה אינסטינקטיבית איסטניסית מן ההמון, המצטמר כ"חית פוליטית" לא-רציונאלית ומן היכולת של פוליטיקאים לשלוט בו ולהפעיל אותו. פנהוא מתאר את קבלת-הפנים לה זכת באחד מבתי-הנתיבות בדרך מסעו הוא כותב:

בשביל הנוער הרי זה יום גדול באמת, כשהם יכולים להרגיש כי אחד מהם, חבר, הגיע לגדולות בעולם הגדול, נוסע מברלין ללונדון ומביא, על ידי הפוליטיקה שלו גאולה לעם-ישראל. בין היות זו והמציאות מעטות הן מאד, כידוע לי, נקודות-המגע. נושא הערצתם הוא כולו דמיוני. אבל גם בתורת שכוח יש לו ערך סמלי בשביל התנועה ובאופן כזה הריהו מביא לה תועלת. אלא שמאידך גיסא, מאד בלתי נעים הוא להבין את זאת ויש בדבר הזה משהו משפיל... אף על פי שניצול ללא-מצרים של כל הערכין הסמליים המקופלים ב"מנהיגות" היתה אחד האמצעים

למצע אלמנטים סוציאליסטיים כלשהם. אין צורך לומר, שרצת חיים ארלונדורב ביוני 1933 נפל על קרקע ליהטת והיה כשמן על מדורה, ותעמלני תנועת העבודה — ובן-גוריון בראשם — בוודאי שלא יכלו למצוא סיבה כלשהי מדוע לא לנצל את הרצח בתעמולת הבחירות שלהם — מה עוד שלא היה להם ספק מי היו המתנקשים בחייו של יושב-ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. המיתון במצע הציוני החברתי והכלכלי לא בא אפוא רק כתוצאה מן הצורך בקואליציה בהסתדרות הציונית אלא קדם לו הצורך לזכות בקולו של המעמד הבינוני הנמוך בפולין, אשר תוכן או סממנים סוציאליסטיים היה מרתיעו ומרחיקו.

כבר אחרי מסעו בפולין בראשית 1931 הגיע ז'בוטינסקי למסקנה הבלתי-גמגומת שעתידה של הציונות בנוי על יהדות פולין, שהחליפה את היהדות הרוסית שנקטעה מן הציונות. כשניסה אב"א אחימאיר להסביר את סוד הגידול המהיר של הרביזיוניזם בפולין תלה זאת בין השאר בהיותו תנועה פוליטית מודרנית שפעיליה אינם יכולים לפעול בלי המון ורק בחברת התמון הם מרגישים "כדג במים" ויש קהל והשפעה לכלים שהם משתמשים בהם — הנאום והעתון.

בשנים שקדמו למלחמת העולם השנייה תיאר :

המתה וארשה היהודית מראשי הצה"ר ובית"ר הארצישראלית. גדול ממספר עסקני הצה"ר ובית"ר דפולין שעלו אז ארצה היה מספר העסקנים של תנועת זו, שירדו לפולין... ומדוע גהרו עסקני הצה"ר ובית"ר לוארשה? — קסם ההמון. בשנות השלושים והארבעים היה היישוב בארץ חסר מה שקוראים לו: המון. היה אז ביישוב שפע של רופאים, עורכי דין, מורים, גננות, חנוונים, ועל כולם: עסקנים. אבל חסר היה "עמך". בגלבי וברחובות הסמוכים בוארשה היו אז יותר יהודים משתיו בכל ארץ-ישראל (אחימאיר, אבא, תשל"ב: 91).

הרביזיוניזם התפאר בכך שהתנועה מייצגת אנשים פשוטים "חוטבי עצים ושואבי מים" (דו"ח הכינוס העולמי של בית"ר בקרקוב, מ"ז 6/1/3/2). הוא הציג כ"דמויות מופת" את אנשי בית"ר הפשוטים, ש"אינם זקוקים לפלפולים אידיאולוגיים וסוציאליסטיים: מרכסיסטיים" וכד'. לעתים תכופות דימו הרביזיוניסטים את תנועתם לתנועה "חסידית עממית" ודימוי זה חוזר ומופיע לעתים תכופות בכתובים. לפיכך גם ראו בחובת השקל מגבלה כבדה על קצב ההתפתחות המהיר של התנועה, מגבלה המונעת ממנה את התמיכה התמונית המאסיבית שהיתה יכולה לזכות בה אלמלא השקל¹². יחד עם זאת היו גם הרביזיוניסטים מודעים לצורך בהיערכות פוליטית-ארגונית ופינאנסית במערכת על השקל (חוזר סודי של מרכז בית"ר מ-2.12.1930, מ"ז ב/2/1) ועל קולו של הבוחר לפעול לא מעט בתחום זה.

* * *

אין עדיין בנמצא מחקר מקיף של התנועה הציונית בפולין בשנות השלושים, ובעיקר של החיים הפוליטיים של יהדות פולין (ולא רק היסטוריה מפלגתית). יש גם צורך במחקר מקיף של מערכות הבחירות בפולין, שהן מערכות הבחירות המודרניות הראשונות בתולדות הציונות והיו משולבות בהן כל התופעות המוכרות ממערכות בחירות בחברה הישראלית. בהקשר הרביזיוניסטי אפשר לטעון כי ההכרה בהיותה מפלגה עממית היוקת את כוחה הפוליטי האלקטוראלי מן השכבות העממיות, היתה גורם מכריע בעיצוב האוריינטאציות והפרוגרמות הפוליטיות והמדיניות של התנועה בשנות השלושים, אבל עניין זה חורג

בחירות ובנאומי תעמולה משום 'מהפכנות דראמאטית' ואף יסלדו מתופעה זאת וממעו" רבות בה, אבל עליהם להבין, כתב, כי בלעדי מערכת הבחירות ובלי נצחון בה יאבדו את השליטה על רשיונות העלייה ועל הציונות כולה (בן-גוריון, 1974: 253—254). בן-גוריון אינו מדבר על הצורך ועל השליחות להשריש בהמוני העם את ערכי הציונות העובדת והסוציאליזם, אלא על הצורך להשריש בהם כמה אמיתות-יסוד ציוניות שעיקרן — הצורך החיוני בהגמוניה פועלית, וצדקת הדרך הקונסטרוקטיבית של תנועת הפועלים בארץ-ישראל. שוב ושוב הוא מדבר את פעילי התנועה להבין את טיבו של העידן הפוליטי החדש ולהסתגל אליו. בפגישה עם שליחי ההסתדרות ותנועות-הנוער החלוציות בווארשה ב-19.11.1933 הוא אומר כי תעמולה פוליטית מחייבת נסיעות מעיר לעיר ומעיר לעיר: נקודת תכונת בכל המלחמה: ביקורים במקומות... העיקר: ביקור ישיר במקומות. המכתבים והחוזרים לא ימלאו צורך זה בשום אופן. יש לנו אנשים, אולם אין קופצים לגסיעות הדרושות. הרוב של היהודים — לא בכרכים ובערים הגדולות, אלא בעיירות. כל אחד מהחברים מוכרח לעשות מהיום עד הבחירות מספר מסויים של ביקורים. אם הרביזיוניסטים יצרו תנועה, הרי זה מתוך הבנתם לצורך זה... עלינו לאחוז בדרך זו (ארכיון מפא"י, חט' 2, תיק 101/33; בן-גוריון, 1971: 613). כאמור, פעילותו האינטנסיבית של בן-גוריון בשנת 1933 משולבת בהכרח הצורך בפעילות ארגונית אינטנסיבית, ובעיקר ארגון הפצת השקלים וארגון ההצבעה ביום הבחירות; בן-גוריון יזם הדפסת ספרות תעמולה ביידיש ובפולנית, כדי להגיע גם אל האינטליגנציה היהודית ואל בעלי המקצועות החופשיים דוברי הפולנית. הוא תובע עוד ועוד "מגילות עפות, פלקטים, חוברות" (בן-גוריון, 1974: 229). במוקד תשומת-לבו עומדת "היהדות העממית", כלומר העיר-בורגנות היהודית, שגם הרביזיוניזם ראה בה את עמוד-השדרה שלו. לא חוזרים עוד דברי הקטיגוריה והביזוי של המעמד הבינוני הנמוך, ערכיו התרבותיים ופעילותו הכלכלית מן השנים 1926—1924.

בן-גוריון בנאומיו מדבר על ארץ-ישראל כעל התקווה האחרונה של יהודי פולין ועל הצורך בעלייה המונית. לא פחות מהרביזיוניסטים יריביו הוא מודע למצוקה הקריטית שיהודי פולין נקלעו לתוכה ולדחף-ההגירה העצום. אבל בעת ובעונה אחת, שלא בפומבי, הוא קובע במפורש, שארץ-ישראל לא יכולה להציע פתרון לכל יהודי פולין וכי העלייה תהיה בהכרח מוגבלת מבחינה מספרית שכן הציונות איננה "מפעל פילאנטרופי" ובארץ ישראל זקוקים ל"טיפול המעולה של היהודי" (בן-גוריון, 1971: 672). מצע מפלגת פועלי ארץ-ישראל לקונגרס הציוני ה"ח מדבר על ארץ-ישראל כמוקד להתגברות קונסטרוקטיבית של המשבר היהודי שאירע "מכוח ומכות-כוחו של ~~הצב~~ ההיטלרי". המצע מדבר על הצורך בשינוי המבנה של הסוכנות היהודית במגמה של "דמוקראטיזאציה", על התיישבות חקלאית שתתאים גם לבעלי האמצעים המצומצמים, ולא דווקא התיישבות שיתופית; המצע גם תובע הקמת מערכת מסייעת לתעשייה ולמלאכה בארץ-ישראל (דהיינו לסקטור הפרטי). בנושא העלייה מדבר המצע גם על עידוד "עלייה עממית של בעלי אמצעים מוגבלים, הרוצים להתיישב בארץ ולחיות מעבודה" ועל "הסרת המכשולים מעל דרך העלייה של קרובים, הקלות בדרך העלייה של בעלי הון" (ארכיון מפא"י, חט' 2, תיק 602/18). כך, בצד ההתקפות הבוטות על הרביזיוניזם כמפלגה ציונית-פאשיסטית וטורריסטית, מציגה המפלגה העיקרית של תנועת העבודה הארצישראלית את עצמה ככוח בונה קונסטרוקטיבי בעל אוריינטאציה ציונית רחבה ועממית, בלי ש"ישתרבו" כאמור

מתחומי של המאמר הנידון. אך גם מדיון קצר זה עולה שההיסטוריה הפוליטית של היישוב בארץ-ישראל אינה יכולה להיות מנותקת — ככל שהדבר נוגע למחצית שנות העשרים ואילך — מן ההיסטוריה היהודית והציונית בפולין; לפנינו שתי מערכות משולבות זו בזו שאין לטפל בהן בנפרד, ולו בתחום הפוליטי בלבד.

הערות

- 1 בהיבטים אחרים של מערכת היחסים בין ההתפתחות הציונית בפולין, התרבות הפוליטית הפולנית והיישוב היהודי בארץ ישראל אני דן במאמר אחר (שביט, 1985) שנוסח מורחב שלו יופיע בספר מיתולוגיות של הימין — פרקים בהיסטוריה האינטלקטואלית והפוליטית של הימין (ברפוס).
- 2 גם הורוביץ וליסק (הורוביץ וליסק, 1977), גם הורוביץ (הורוביץ, 1983: 31—68) וגם שפירא (שפירא, 1984: 85—92) דנים במבנה החברה הפוליטית של היישוב כמערכת "סגורה" בלי לקחת בחשבון את האלמנטים הגדולים במאמרי זה.
- 3 המושג "רבי-מערכת" פותח בעיקר במסגרת מחקר התרבות והספרות על-ידי איתמר אבן-זהר ונעשה בו שימוש כפי לתאר ולבאר התפתחויות וזיקות בתוך "התרבות" ו"הספרות". אך גראה לי שהוא שימוש ופעיל מבחינות רבות גם בסוציולוגיה פוליטית, ובעזרתו אפשר לשרטט מודל סוציו-פוליטי דינאמי הן במידה הסינכרונית והן במידה הדיאכרונית.
- 4 מגדלסון כותב במבוא לספרו (מגדלסון, 1981: 17), כי החברה היהודית בפולין עברה תהליך מקיף של מודרניזציה בלי תהליך מקביל של אקולטורציה. גישה זו נכונה אם באקולטורציה (תירבות acculturation) הכוונה להשתלבות ולהתערות בתוך המערכת הפוליטית-התרבותית הסובבת. למעשה לפנינו מקרה מובהק של מגע בין תרבויות (cultural interference) כשבו התחברות הפוליטית היהודית מאמצת [קולטת] אלמנטים שונים מתוך התרבות הפוליטית הפולנית לא כדי להיות חלק אינטגרלי-אורגני ממנה, אלא כדי להיות "דומה" לה בתכונותיה תוך שמירת ייחודה ועצמיותה.
- 5 בעניין זה מכין מלצר מחקר במסגרת המכון לחקר התפוצות באוניברסיטת תל-אביב בשם: האנטישמיות בפולין בתקופת שלטונו של פילסודסקי (1926—1935). השקפה אחרת מבטא דיוויס (דיוויס, 1981: 261).
- 6 אני מודה לד"ר שלמה נצר שהפנה את תשומת לבי לעובדה חשובה זאת.
- 7 צריך לזכור בהקשר זה, כי שקל ארצישראלי היה שווה בערכו לשני שקלים בגולה. כאשר חלק ניכר מן הבורחים היו בארץ-ישראל היתה לעובדה זו משמעות מכרעת, ואילו בשנות השלושים גדל מאוד הספר בין ארץ-ישראל לפולין, בין גדלה חשיבות השקלים שנרכשו בפולין מהבחינה האלקטוראלית.
- 8 בשנת 1933, למשל, נרכשו 691,393 שקלים ומתוכם כרבע מיליון בפולין ואילו בשנת 1934, שלא היתה שנת בחירות, נרכשו רק 239,914 שקלים ואילו ב-1934, שנת בחירות, נרכשו 975,929 שקלים (אחרי פרישת הרביוניסטים מהסתדרות הציונית). ראה לעניין זה מסיבת העיתונאים של בן-גוריון ב-9.12.1934 (בן-גוריון, 1972: 536—541).
- 9 ראה בעניין זה, למשל, חט' 2 יומן ועדת הבחירות המרכזית לקונגרס הציוני ה"ח חק 602/18 בארכיון מפא"י. בחודשים שקדמו לבחירות ביולי 1933 היתה העיתונות מלאה בהודעות בעניין רכישת השקלים וקריאה להתייצבות לקלפי. אגרות בן-גוריון מתקופה זו מלמדות הרבה על התשיבות הרבה שהיתה לחברות התעמולה והסברה ביידיש שנשלחו מארץ-ישראל לפולין. גם הרביוניסטים הפיצו חוברות תעמולה והסברה וגייסו לשם כך גם את "הספרות היפה" (בדמות "היומן הצהוב" של י"ה ייבין ירושלים מחכה... שהיה כתב-פולסטר נגד מפא"י וראשית דמות-מפתח במסע התעמולה של הרביוניסטים בפולין והיה המשוור אורי צבי גרינברג).
- 10 לשם השוואה: השכר הממוצע לשבוע של פועל בבית-מלאכה היה 18.4 זלוטי. בשנת 1933 גזקקה משפחה יהודית ממוצעת בת 4 נפשות ל-38 זלוטי בשבוע לצרכי קיום מינימאליים

(גראנצארסקיה-קדרי, תשמ"ה: 373—390). גסיונס של ארגונים פוליטיים ומקצועיים מלמד על הקושי הרב לגייס דמי-חבר קבועים. בן-גוריון אינו מציין את הערך הכספי שהיה לשקל במימון הוצאות ההסתדרות הציונית (שבשנים 1932/3 הסתכמו בכ-300 אלף ל"ש) אבל מעניין שלא חמך בביטול השקל גם כאשר דיבר בתקיפות רבה בעד הדמוקראטיזציה של התנועה הציונית. לדעתי, אין ספק, כי העובדה שהשקל העניק עדיפות לתנועה פוליטית מאורגנת ושימש מעין וסת בפני הצטרפות המונית ללא מחויבות כלשהי לתנועה הציונית, עמדה ביסוד עמידתו מאחורי עקרון השקל בשנים אלו.

11 גם ז'בוטינסקי הביע פעמים אחדות דחייה ורתיעה מפולחן המנהיג (ראה למשל מסיבת העיתונאים שלו מן ה-14.1.1935, במאמנו מאותו תאריך ובהירדן מן ה-1.2.1935 בעקבות הכינוס השני של בית"ר בקרקוב) אבל גם הוא העריך כי פולחן המנהיג הוא ממאפיני התרבות הפוליטית המודרנית.

12 כפי שאכן אירע כשתוקמה ההסתדרות הציונית החדשה שלא חייבה את מצביעייה בחובת השקל ולחצוהא מכך אפשרה גידול עצום של מספר חברי התנועה: 713 אלף בבחירות הראשונות ב-1935. מוכירות הצה"ר בלונדון דיברה ביולי 1938 על "phenomenal growth" מ"ז 4/—1/21 שנת א'.

ביבליוגרפיה

- איתמר, אב"א
תשל"ב מותו של יוסף כצנלסון. תל-אביב.
ארלוזורוב, חיים
הרצ"ד השויות. כרך שישי, מהד' שנייה. תל-אביב.
אופנהיים, ישראל
תשמ"ב תנתת החלוק בפולין. ירושלים.
בן-ירושם, ח
תשל"ג ספר בית"ר/קורות ומקורות, כרך ב: אל העם (1933—1939), ירושלים—תל-אביב.
בן-גוריון, דוד
הרצ"ג מנקמד לעם. הוצאת "דבר", תל-אביב (מהדורה חדשה, 1974).
תנתת הפועלים והרבייוניסטים. הוצאת מנהלת הליגה, תל-אביב.
1971 זכרונות. כרך א, תל-אביב.
1972 זכרונות. כרך ב, תל-אביב.
1982 זכרונות. כרך ג, תל-אביב.
1974 אגרות. כרך שלישי, תל-אביב.
גולדשטיין, יעקב
תשמ"ב בדרך להגמניה: מאמ' — התנכשות מדיניותה 1930—1936. תל-אביב.
גוטלהף, יהודה (עורך)
תשל"ג עתונות יהודית שחיתה. תל-אביב.
גראנצארסקיה-קדרי, בינה
תשמ"ה "עובדים יהודים בפולין בין שתי מלחמות העולם". אצל ב' גרוס (עורך) יהודים בגולה, ירושלים 390: 3—3.
גרינבוים, יצחק
תש"א מלחמות יהודי פולניה תרע"ז—ת"ש. ירושלים—תל-אביב.
הורוביץ, דן ומשה ליסק
1977 משיב למדינה: יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט כקהילה פוליטית. תל-אביב.
הורוביץ, דן
1983 "היישוב והחברה הישראלית — המשכיות ושינוי", מדינת, ממשל ויחסים בינלאומיים. 31: 68—68.

- ז'בוטינסקי, זאב
מכתבים. תל-אביב (אין שנת הוצאה).
מאהלי, רפאל
תשי"ט יהדות פולין בין שתי מלחמות עולם. תל-אביב.
מלצר, עמנואל
תשמ"ב מאבק מדיני במלכדות — יהודי פולין 1933—1939. תל-אביב.
נצר, שלמה
1983 "עבודת ההווה" — יסודה ורשומה על-ידי ציוני פולין. מלאת — מחקרי האוניברסיטה
הפתוחה בתולדות ישראל ותרבותו, א, תל-אביב: 311—332.
שביט, יעקב
1985 "בין פילסודסקי למיצ'קיביץ: מדיניות משיחית ברוויזיוניזם הציוני בפולין". הציונות,
כרך י, 32—7.
שפירא יונתן
1984 "האם היה היישוב היהודי בארץ-ישראל דמוקרטית קונסטיטוציונלית? — תשובה לדן
הורוביץ". מדרגה, ממשל ויחסים בינלאומיים, חוברת 23: 85—92.
1974 אחדות העבודה הדו-סטרית — עוצמתו של ארגון פוליטי. תל-אביב.
Even-Zohar, Itamar
"Universals of literary contacts". *Papers in Historical Poetics*, Tel-Aviv
University: 45—53.
Davies, Norman
1981 *God's Playground: a History of Poland*. vol. II, Oxford.
Heller, C. S
1980 *On the Edge of destruction*. New York.
Korenberg, Jacques
1982 "Political symbolism and mass mobilization in the thought of Theodor
Herzl", in: *Proceedings of the Eight world Congress of Jewish Studies*.
Division 19, Jerusalem: 157—160.
Mendelson, Ezra
1982 *Zionism in the Jewish Community of Poland during the twenties*. Tel-Aviv
University.
1981 *Zionism in Poland: The formative years, 1915—1926*. Yale University Press.
Mosse, L. George
1976 "Mass Politics and Political Liturgy of Nationalism", in: E. Kamenka (ed.),
Nationalism: The Nature and evolution of an Idea. London: 38—57.

חומר ארכיוני

- ארכיון מפא"י — בית ברל.
א. חט' 601 תיק 602/18 — הבחירות לקונגרס הציוני הי"ח — ועדות — מצעים.
ב. ספר הפרוטוקולים לשנת 1933.
ג. חט' 23/33 ישיבות מרכז מפא"י.
ד. חט' 101 תיק 101/33 — מדור פולניה.
ה. חט' 2, תיק 101/33 — פגישת השליחים בוורשה.
ו. חט' 2, תיק 602/18 ועדת הבחירות המרכזית לקונגרס.
ארכיון ז'בוטינסקי / מכון ז'בוטינסקי.
א. חט' 22 תיק 25/4 — הקונגרס היהודי העולמי.
ב. חט' 22 תיק 5/1 — פרוטוקולים.
ג. חט' 32 תיק 1/3 מצע לבחירות.
ד. חט' 102 תיק 79 — חומר הסברה.